

ÚVOD

OBEČNÉ ZAMĚŘENÍ VÝZKUMU

Teprve něco málo víc než dvě století má kniha s názvem *Feudální společnost* naději, že si její čtenář udělá jakousi představu o jejím obsahu. Ne, že by snad toto adjektivum nebylo samo o sobě dost staré. V latinské podobě – *feodalis* – se objevuje už ve středověku a o něco mladší substantivum feudalita se také vyskytuje nejpozději v 17. století. Obě slova však mají dlouho úzce právní význam. Protože léno je, jak uvidíme později, způsob držby věcných majetků, pod slovem „feudální“ se rozumělo to, co „se týká léna“ (tak se alespoň vyjadřovala Akademie). Slovem „feudalita“ zase označovalo buď „status nějakého majetku jakožto léna“, nebo povinnosti, které z takové držby vyplývaly. Roku 1630 to byly, jak říká lexikograf Richelet, „termíny soudní“, nikoli historické. Kdy se tedy jejich význam rozšířil natolik, že se začaly užívat jako označení celé civilizace? S tímto významem se „feudální vláda“ a „feudalita“ objevují v *Historických listech o Parlamentech* (*Lettres historiques sur les Parlements*), které vyšly roku 1727, pět let po smrti jejich autora, hraběte de Boulainvilliers.¹⁾ Tento příklad je nejstarším, jaký se mi na základě poměrně pokročilého průzkumu podařilo objevit. Jiný badatel však možná jednou bude mít větší štěstí. Představa, že vynálezcem této nové historické klasifikace byl podivín de Boulainvilliers, přítel Fénelona a zároveň překladatel Spinozy, především však zuřivý obhájce šlechty, o níž se domníval, že pochází z germánských předáků, zkrátka jakýsi předobraz Gobineaua, ovšem méně nadšený a vzdělanější, je ale nanejvýš lákavá. Přesně o to jde: historiografie zaznamenala jen málo tak zásadních okamžiků, jako byla chvíle, kdy „říše“, dynastie a velká století, nazvaná podle eponymních hrdinů, kdy zkrátka všechna tato starší dělení, odrozená z monarchické a řečnické tradice, začala ustupovat jinému typu členění, založenému na pozorování společenských jevů.

Tento pojem i nálepka však zdomácněly díky jinému, slavnějšímu spisovateli. Montesquieu přečetl dílo de Boulainvillierse a právnícký slovník ho nemohl ničím překvapit: Neobohatil snad literární jazyk tím, co ukořistil z právníckého cechu? Pokud se však zjevně vyhýbal pojmu „feudalita“, který mu jistě připadal na jeho vkus příliš abstraktní, byl to

nepochybně právě on, kdo kultivované publikum svého století naučil, že „feudální zákony“ charakterizují konkrétní období dějin. Z Francie se tato slova a s nimi i tyto představy rozšířily i do ostatních jazyků Evropy, a to buď jako prosté kalky, nebo jako překlady, jako je tomu například v němčině (*Lehnwesen*). Postupné zobecnění tohoto názvu nakonec zavřela Francouzská revoluce, která se postavila právě proti pozůstatkům institucí, jež kdysi de Boulainvilliers pokřtil se zcela opačnými úmysly. „Národní shromáždění,“ říká slavný dekret z 11. srpna 1789, „ruší feudální režim.“ Lze snad od tohoto okamžiku zpochybnit existenci společenského systému, jehož vyvrácení stálo tolik utrpení?²⁾

Musíme si však přiznat, že toto slovo, jež mělo dosáhnout takového úspěchu, nebylo zvoleno právě nejšťastněji. Důvody, jež původně rozhodly o jeho prosazení, se přitom zdají být zcela zřejmé. Boulainvilliers i Montesquieu pokládali rozdrobení moci mezi četné drobné vládcy nebo dokonce pány jednotlivých vesnic za nejcharakterističtější rys středověku. Domnívali se, že použitím slova feudalita vyjadřují právě tento rys. Když totiž hovořili o lénech, měli na mysli jak územní knížectví, tak i jednotlivá panství. Všechna panství však nebyla lény a ani všechna léna knížectvími či panstvími. Především máme důvod pochybovat, zda lze nějaká velmi složitá společenská uspořádání šťastně označovat jeho ryze politickým aspektem, nebo, budeme-li „léno“ chápat v jeho úzce právním významu, formou majetkového práva. Slova jsou však jako opotřebované mince, které časem zcela ztrácejí svůj etymologický reliéf. Dnes se „feudalita“ a „feudální společnost“ běžně používají jako název pro celou spleť jevů, kde vlastní léno ztratilo svůj prvořadý význam. Pokud však tyto výrazy budeme pokládat za prosté nálepky, jež posvětil čas a jejichž obsah bude teprve třeba definovat, může je historik používat stejně klidně jako fyzik, který i přes původní řecký význam slova atom nazývá atomem skutečnost, kterou se snaží neustále štěpit na stále menší částice.

Je zásadní otázkou, zda jiné společnosti v jiných dobách a na jiných místech neměly strukturu, jež se v hrubých rysech natolik podobala struktuře naší západní feudalitě, a zda by si tyto společnosti rovněž nezasloužily označení „feudální“. K tomuto problému se vrátíme na konci této knihy, obecně se jím však zabývat nebudeme. Pokusíme se o analýzu té feudalitě, jež toto jméno dostala jako první. Co se týče chronologického rámce, naše pátrání se až na několik problémů souvisejících s počátky a přežíváním těchto jevů omezí na období našich dějin, jež se

Marc Bl
první p
k zaklad
modern
do dvou
politick
Králové
a kultu
a promě
a anglic
Již pi
svě myšl
k pozná
vyprávě
plomati
než deta
syntetic
lečnost.
jem feu
starého
jejichž
částku
kompar
lenních
společn
rodů až
proměn
tivní zá
velkolep
význam
dové va
Blochov
věků, v
života,
tříd, tal
bem, je
barvitě
nebyl n
i ve stej
ství, ve
v nichž
ovlivně
tak přej
a tradic
na době
společn
knihu c
nána a
k novýr

táhne přibližně od 9. století až do prvních desetiletí 13. století, a co se týče rámce zeměpisného, na západní a střední Evropu. Toto časové vymezení zdůvodní až samotná studie, vymezení prostorové si však žádá krátký komentář už nyní.

* * *

Starověká civilizace se soustředila kolem Středozemního moře. „Z celé země,“ píše Platon, „obýváme jen tu část, jež se táhne od řeky Fasis až po Herkulovy sloupy. Mačkáme se kolem moře jako mravenci či žáby kolem rybníka“.³⁾ I přes časté výboje zůstalo Středomoří centrem Románie i o staletí později. Akvitánský senátor tak mohl udělat kariéru na břehu Bosporu a zároveň vlastnit rozsáhlá dominia v Makedonii. Velké výkyvy cen otrásaly hospodářstvím od Eufratu až po Galii. Bez afrického obilí by existence římské říše byla nemyslitelná, stejně jako katolická teologie bez Afričana Augustina. Za Rýnem naopak začínala nesmírná říše Barbarů, podivná a nepřátelská.

Na prahu období, které nazýváme středověk, však tuto rovnováhu, jež už tehdy byla jistě do značné míry narušena zevnitř, což zde ale nebudeme řešit, zničily dva významné přesuny lidských mas, které ji nahradily zcela jinou konstelací. Nejprve to byly invaze Germánů a později muslimské výboje. Země obývané Germány spojila s většinou oblastí, jež byly kdysi součástí západoorímské říše, někdy stejná vláda, každopádně však jednota týchž mentálních a sociálních zvyklostí. Pomalu se k tomuto celku připojily také keltské ostrovní skupinky, jež pak byly více méně asimilovány. Severní Afriku naopak čekal zcela jiný osud. Opětná ofenziva Berberů už dříve připravila zlom, který následně završil islám. Arabská vítězství na březích Levanty ostatně vytlačila bývalou východořímskou říši na Balkán a do Anatolie a proměnila ji v říši řeckou. Nesnadné dopravní spojení, svébytná společenská a politická struktura, náboženská mentalita a církevní uspořádání značně odlišné od latinských tradic ji od tohoto okamžiku stále více izolovaly od křesťanů Západu. A konečně, ačkoli měl Západ směrem na východ kontinentu značný vliv na slovanské kmeny a u některých z nich šířil společně se svou specifickou náboženskou formou, s katolictvím, také své myšlení a dokonce i některé ze svých institucí, sledovala společenství, jež náležela k této jazykové větvi, většinou zcela specifický vývoj.

Románsko-germánský svazek, hraničící s těmito třemi bloky (islámským, byzantským a slovanským), který se od 10. století neustále snažil posunout kupředu své hranice, měl k dokonalé jednotě velmi daleko. Jeho jednotlivé součásti byly poznamenány rozdíly plynoucími z jejich odlišné minulosti, příliš výraznými, aby se jejich vliv neprojevil i v přítomnosti. Dokonce i tam, kde byla výchozí situace velmi podobná, šel pozdější vývoj místy vlastní cestou. Jak bychom však za těmito rozdíly, jakkoli intenzivními, mohli nevidět společné rysy jediné civilizace, civilizace Západu? Že se mi na následujících stránkách občas přihodí, že tam, kde by se dalo očekávat označení „západní a střední Evropa“, řeknu zkrátka jen „Evropa“, není pouze dílem snahy ušetřit čtenáře námahy s příliš dlouhými přívlastky. Co totiž toto slovo a jeho vymezení znamenalo ve starém, umělém zeměpise „pěti částí světa“? Význam měl jen jeho lidský rozměr. Kde jinde tedy vznikla a rozvinula se evropská civilizace, aby se odtud rozšířila po celé planetě, ne-li mezi lidmi, kteří žili mezi Tyrhénským mořem, Jadranem, Labem a Atlantikem? Tak to v hrubých rysech vnímal už onen španělský kronikář, který v 8. století rád označoval jako „Evropany“ Franky Karla Martela, kteří zvítězili nad islámem, nebo zhruba o dvě století později saský mnich Widukind, který v osobě Oty Velikého, který odrazil Maďary, nadšeně oslavoval osvoboditele „Evropy“.⁴⁾ V tomto smyslu, který je z hlediska historického obsahu nejbohatší, byla Evropa výtvozem raného středověku. Existovala tedy už v okamžiku, kdy se před ní otevřely brány vlastního feudálního věku.

* * *

Nezáleží na tom, že feudalita jakožto označení pro jednu fázi evropských dějin, s takto stanoveným vymezením, byla, jak uvidíme později, předmětem téměř protichůdných interpretací. Už samotná existence tohoto pojmu je důkazem jedinečnosti, jež je instinktivně přisuzována období, které označuje. V tomto smyslu lze knihu o feudální společnosti chápat jako snahu o to najít odpověď na otázku, kterou klade už samotný její název: Jaké zvláštní rysy charakterizují tento úsek minulosti, že vedle jiných tvoří samostatné dějinné období? Naším cílem je jinými slovy pokus o analýzu a výklad jisté společenské struktury s jejími vazbami. Takový postup se ze zkušenosti jeví jako plodný a své využití snad najde i v dalších oblastech studia, vymezených jinými hranicemi.

Snad bude to, co je na tomto projektu nepochybně nové, omluvou za chyby, jichž jsem se při psaní dopustil.

Už vzhledem k šíři takto pojatého výzkumu bylo nezbytné výslednou prezentaci nějak rozčlenit. První část popisuje obecné podmínky společenského prostředí a dále utváření vztahů osobní závislosti, které představují nejvýraznější rys feudální struktury. Druhý svazek se zabývá vývojem jednotlivých tříd a mocenským uspořádáním. Vždycky je ale těžké zachytit skutečnosti v jejich vývoji. Okamžik, kdy se jasněji vymezily staré třídy, kdy se nová třída, měšťanstvo, prosadila jako specifická vrstva a veřejná moc se vzpamatovala z dlouhého oslabení, byl v tomto smyslu také okamžikem, kdy západní civilizace začala ztrácet nejvýraznější rysy feudální společnosti. První z obou studií, jež postupně předkládáme čtenáři, bude studií o genezi a ta druhá, aniž by bylo možné je striktně chronologicky oddělit, o konečném vyústění a pozůstatcích feudalit.

Historik však zdaleka není svobodný. Z minulosti zná jen to, co mu tato minulost sama svěří. Nadto, je-li studovaná látka příliš rozsáhlá na to, aby mohl sám prostudovat všechna svědectví, cítí se ve svém bádání neustále omezený stavem výzkumu. Je jisté, že zde nenajdeme výklad žádné z oněch polemik, jejichž jevištěm se erudice nejednou stala. Jak bychom mohli strpět, aby historie ustoupila do pozadí před historií? Nikdy jsem se však nesnažil skrývat mezery či nespolehlivost našich znalostí, ať už měly jakoukoli příčinu. Nedělal jsem si starosti s tím, že bych tak mohl čtenáře znechutit. Toho bych se měl obávat spíš tehdy, kdybych vědu, jež je bytostně spjata s pohybem, vylíčil jako nějakou zkosnatělou nauku. Anglický právník Maitland, který je jedním z lidí, kteří středověkým společností nejlépe porozuměli, říkal, že kniha o dějinách musí vzbuzovat hlad. Tedy, abychom si rozuměli, hlad po nových poznacích a především po nových objevech. Nepřál bych si tedy nic jiného, než aby tato kniha vzbudila alespoň u několika málo badatelů apetit.⁵⁾